

CLASS - 4

Nagaland Heritage Studies

NTHENYI

STATE COUNCIL OF EDUCATIONAL RESEARCH & TRAINING (SCERT)
and STATE CENTRE OF NAGALAND LANGUAGES (SCNL), DSE

Nagaland Heritage Studies

CLASS - 4

STATE COUNCIL OF EDUCATIONAL RESEARCH & TRAINING (SCERT)
and **STATE CENTRE OF NAGALAND LANGUAGES (SCNL), DSE**

NAGALAND HERITAGE STUDIES | CLASS 4 - NTHENYI

Copyright © SCERT & SCNL, DSE 2018

Third Edition 2023

Illustrators: Arien, Tatsimu Trakha, Ruokuoselhou Miachieo

FOREWORD

The Nagaland Heritage Studies (NHS) is a series of 18 officially recognized Nagaland languages from classes 1 up to 8. These books aim to teach the Nagaland Languages using local culture and heritage as its content base and also promote cultural richness of every tribe and community. The introduction of the Nagaland Heritage Studies in the State's schools from 2018 was in consonance with the guidelines of the National Curriculum Framework (NCF) 2005. The Nagaland Heritage Studies textbooks revised edition covers the learning needs of the students which have added meaningful illustrations. The NHS textbooks are evolving to better language learning of Mother Tongue which is the core basis of one's identity, history and culture.

The State Council of Educational Research and Training & SCNL would like to express gratitude to Professor D. Koulie for his contributions.

We would also like to acknowledge the Department of Arts and Culture, DIPR, all Literature Boards, Tribal Hohos, and the individuals concerned for their contributions towards the development of Nagaland Heritage Studies Textbooks.

The Council & SCNL also wishes to extend its gratitude to Smt. Kevileno Angami, Commissioner & Secretary, Government of Nagaland, SCERT and School Education for sharing valuable suggestions towards improving/updating of Nagaland Heritage Studies textbooks.

Lastly, appreciation goes to SCERT and SCNL team members who have worked hard in completing the NHS textbooks revision on time.

Dated: Kohima the 7th of November 2022.

THAVASEELAN K
Principal Director (IAS)
School Education, Nagaland, Kohima

N.CHUMCHANBENI KIKON
Director,
SCERT, Nagaland, Kohima

Ajüüme

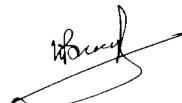
Naga mizza jaawie Rengma haalaa amizaa kemechan kisü. Rengma wie ajüü kepathaa kesa ajüü keni na ben; Njonkhwe nuo Nthenyi. Nzonkhwe lithuo aghadsan wiena pie sshükajen wie sansi ghodha. Nthenyi jüü lithuo 2017 nteng Government na sengya kemexhie yacü dha no. ED/PLN/B-I/2017-18 Dated 21.11.2017. Tsaliena Dikha-I nawaalla Dikha-V kecuo 2018 nteng na sengshu ndha nuo Dikha – VI nawaalla Dikha – VIII kecuo watsa 2018 wie zhüshu ben. Lesüshen kesashe haawie ghanye alesü kezhüthuna abvüpamie xhangkugho yün mamün keben kemexhie kepapa kesa kejon chüya ben Naga Heritage li kh-iketün wietsü. Lesüshen haa lithuo SCERT wie Alternative English methon wie-na Centre State Policy (MIL) kenye wiena kesi lesüshen haa sashe chi ben.

Hi Nthenyi (Rengma) Literature Board thu methon wiena Rengma palakechüthu tsüte kiza keben wali thathuo, ithu jüü khiketün kemexhie haa chükaketsü sapiel-la Rengma (Nthenyi) shicü pvügha Xhang ghaketünthu miwie anyang kethang sacülo kesa keshi kenien chiben.

Kesi kezhü Government yapie kecü wali thathuo anyi tsütelaa kemeshen key-alie nuo kemeshen kemexhie pie kecülienuo saya. Tsümiwie, anyi hathuha ithu shüüpie ncülikie thathuo saya nkesa, ithu anuphanglaa mathu nkesingcha kesa khishechi ben; Elo F. P Solo, Principal Secretary, Govt. of Nagaland, Education Department, Director nuo Additional Director, SCERT, Nagaland, Kohima. mathu na ithu shüüpie kechi wie atukemezaa, kemetsaa nuo palakechü lenkedsütsung apaan khikhi mekeya alenshaa pie xhang ghaketünthu ghanye miwie chicü dha.

Lesüshen kisü sasheli kesa haa lekete nyien. Kule kewaa wie aghükeccü kepapa kesa kejonlaa medu, ciwie Madam Khriesenuo Solo, Research Associate, SCERT, na kekaketsü sa, ccügwen ccüka salla ghaanwha ghaangho nuo ithu keqapie ghanye kesi kezhü lesüshen haa sacen keya liena malaa cheno chiben.

Tsümiwie, Kezhüphieghiewa nuo Nthenyi (Rengma) Literature Board sechinyithu tsütelaa nkesingcha sa ben. Mathu kegule kedhanmang tsütelaa teshe nuo apitsü ntsa salla keqaliepie ghanye kesi lesüshen zhücen pie ghanye shicü pvügha xhang-waa ketünthu yalla ithu jüü wiena kesi kezhü lenshaa piella kecüliena tsütelaa nkesingcha sachi ben.

(KEWACHU SEMY)

Chairman

(Rengma Nthenyi Literature Committee)
Headquarter: Chunlikha.

HAAWIE KEBENTHU

SSHÜKA

ASSHA

1. Naga kemexhie – Kegule mceqe mamün keben ____ 1
2. Abben (Yee, Lakh)_____ 5
3. Nagaland yewie ayikhathu nuo aghakothu ____ 8
4. Kesingkeceno _____ 13
5. Sopfünuo cükie _____ 15
6. Nagaland wie allikecaa _____ 19
7. Ithu kedekevüü aghaansa thu _____ 23
8. Agghümoo kepachü _____ 27
9. Anonkeghie Jen _____ 31
10. Azüüghüü _____ 33
11. Apvüshang kecheen cükie _____ 37

SSHÜKA - 1

Naga kemexhie - Kegule nceqe mamün keben

Chüyathsü ketünthu:

1. Naga kegule tsütelaa mcüqe kemexhie münkeben chüya ben.
2. Mowa len wie kegule mcüqe mamün keben saya mexhie khye chüya ben
3. Naga kemexhie tsü mnunca thuo keyishü chüya ben.
4. Sshüka tsü khizeghie nuo lekedei kekeghüüthu tsü luonüng ya ben.
5. Gweghi kekeccünienlie wiena jüükekhi yün chüya ben.
6. Jüü kethüghüüthu tsü chüya ben.

Ithu anyi kepapa, kegule kepapa sakeben tsü muya mexhie. Atsintsa kegule tsütelaa kesing mu tün. Atsintsa kegule di midsü nyielilaa zza midsü kesa nmi. Ithu kegule mün haa muli haa mulilaa tsüwatsa kediwa nyien. Kegule pie ithu dhakechi thu tsü ntsakhiwa apiketsü nsathuo yishü.

Ithu saya kemexhie kegule tsü pie nyu sathsü kesau nyien. Ithu kitanlaa ithujen, jenkevüü, ssanko ssanna, akhuo ahyi, thsümeni sakemethaa yün mchüthuo yishüqhang. Ithu pajja nuu ajenshü jienphuon nkeqa thuo yishü.

Ithu khielaa kulejüghi yishü. Ithu nuwie apajja keqhai thuna nnganlla aghichen kuleketün tsü muya mexhie. Atsintsa kegule na kieshüüthang kemexhie nuu nongkeghie sengho tün. Ithu Naga yün kemexhie watsü nyuwaküü nuu nyie mtün thuo yishü.

Ajüü jjüge.

1. Apamyiethu	- Ithu bvüpathu khienie xhangkughothu.
2. Allamyieyün	- Anyi akhan kisü yüncükie, kaxhangyün nuo kenondi.
3. Jüghithi	- Palapahan no sapie njo nghale nyienlilaa kesaze kemeshintsü.
4. Anyishicü	- Anyi makaxhangyün wiena akhan kepapa kesa.
5. Nyuwaquo	- Nyuwaküü kaxhang, nyi.

SAKENAN

A. Kekeghüü haathu haa luonüing che:

1. Naga kaxhang yün wie kaghawen ntsa nuo mexhiecuo kesawatsa mowa?
2. Khaatie nuo kegule tsü nsathuo yishü?
3. No kuleshiya kemexhie lenthü tsü zhüshe che?
4. Waa kesa tssüwie Naga haa khaatie kesali chüya?
5. Waa kesa tssüwie mangwa pie kejüghi ntsa sa?

B. Atsintsa la nyiekhie zhüche:

1. Ithu quintsien nuo nkule thuo yishü.
2. Ithu kule jüghithi nsathuo yishü.
3. Ithu Naga yün kemexhie kebentsü nkulethuo yishü.
4. Kegule kemexhie kisütanlaa di midsü nyien lilaa zzamidsü kesa nmi.
5. Ithu pajja nuo jenshü jienphuon thu kekeqau nyien.

C. Guleketün.

Dikha tsü geshüü pie akhan khan sa nuo kentumilie nuo akhan tsüpiella Dikhajen tsü jjüthsü nuo nyenthsü, kedonkibin, kezhüpen, jenkophe nuo sshükajen sademethaa thsü.

D. Npvüshangwa ccünien: Toontsi tsü ghaan nuo kegule pie ccüca kethien tsüpie npvüshangwa kiza.

Dsütsungcha:

No - Nzathu na apheghe pvünuo khiewie waali ben nuo?

Pfüşangwa - Hi kemeshin tsüü mathuna alli wie waa tünli.

2

3

4

5

6

SSHÜKA - 2

Abben (Yee nuo Lakh)

Chüyathsü ketünthu:

1. Njüü wiena yee nuo lakh tsü chüya.
2. Abben nyang yee, lakh tsüpie atsanthang kekeccünienlie wie seng nuo tsüpie anko (maths) sa.
3. Abben nyang yee, lakh tsüpie kemkie jüü wie che nuo pie njja jüü wie che.
4. Kessansi jüü tsü pie zhünan nuo khinan.

Kemkie jüü wiena abben 1000 tsüpie 'one thousand' likhi tün nuo tsü pie ithu jüü wiena khi tün.

Dsütsungca maccakhu khuchi kethien thutsü ghaan che.

1000 = Yee kisü

2000 = Yee keni

3000 = Yee kecheen

4000 = Yee Mezhü

5000 = Yee Mangaa

6000 = Yee Dugho

7000 = Yee Dagghü

8000 = Yee Daza

9000 = Yee Duku

10000 = Yee Daghaa Abben nyang daghaa na miwa tsüpie

20000 = Yee Mekween

30000 = Yee Cchanghaa

40000 = Yee Jjüghaa

50000 = Yee Denie

60000 = Yee Achindugho

70000 = Yee Achindaghü

80000 = Yee Achindaza

90000 = Yee Achinduku

100000 – Lakh kisü

Tsasiengewie lakh gho tün (1,00,000) ithu jüü lilaa abben nyang 'lakh' tsüna 'Lak' khi tün.

SAKENAN

A. Abben nyang haathu haa zhüche:

1. 1500 = _____
2. 2000 = _____
3. 4005 = _____
4. 9990 = _____
5. 9,00,000 = _____

B. Kemkie jüü wiena haathu haa kemilie pie njja jüü che:

1. John has five thousand rupees. He bought a mobile phone with three thousand two hundred. Now he has only one thousand eight hundred left.
2. There are nine thousand marbles in the box. Mary added two thousand more marbles into the box. Now the box has eleven thousand marbles in it.

C. A zhükethien tsü pie B zhükethien tsü kaghapilie che.

A

B

Abben	Abben nyang
20,00,000	Lakh kecheen nuo yee denie
40,000	Yee daghü nuo meza mangaa nuo achindugho nuo kecheen
1020	lak Mekween
10,000	Yee Jjüghaa
3,50,000	Yee kisü nuo Mekween
7563	yee daghaa

D. Kekeghüü thutsü luonüing ;

1. No kepvüügha mapi nyang zhüche?
2. No Sshükajen (school) kewaa mapi nyang zhüche?
3. Kiesüü (current year) mapi nyang zhüche?
4. Ghaketün mapi nyang zhüche?

E. Ngweghiwa (partner) bhaya nuo kentumilie (turns) sa zhücuo (sentence) haathuhaa mesikkhali khiche.

1. Yee cchanghaa nuo yee mekween mani saghuo chithuo yee denie
2. laanye (girls) yee keni nuo pvüüzaanye (boys) yee keni na Sshükajen wie mathu nyang zhüki (enrolled) yadha.
3. Yee denie nuo yee denie mani saghuo chithuo lakh kisü.
4. Covid kenaa tsa 2019 muhusa (December) ntena naashu.

F. Zhücuo haathuhaa mesikhali siche nuo luonüngtie (correct answers) kesa watsü zhüche ;

1. Japfü yikha na makemsi anüün (meters) 3048 nuo Saramati yikha na ma kemsi anüün (meters) 3840. Ayikha khaawa msi?
2. Dikhu ghako na ma kesie 160 km nuo Dhansiri ghako na ma kesie 352 km. khaawa sie?
3. Kohima nawaa Delhi kecuo lithuo kedemeja (distance) 2255.3 km nuo Kohima nawaa Mon kecuo lithuo 327. km. Xhangdi (city) khaawa demeja?

SSHÜKA - 3

Nagaland wie Ayikha nuu aghakothu

Chüyathsü ketünthu:

1. Mexhiedsü sshüka tsü si nuu chüsheya.
2. Ajüü kethüghüüthu tsü chüya nuu pie no kitanla zhücuo wie sengya.
3. Akhan keccünienli nuu gweghi kegule wiena ajüü khi chüya.
4. Ssansi kechi tsü chüya nuu pie zhü nuu khi.
5. Naga ye wie ayikha nuu aghako nyang kemecchan thu chüya.
6. Keccünienlie wietsü piketsü sa nuu kekhi yün chüya.
7. A jüüchu kepapa zhü kaghiasienie kethien tsü nyienno meshinsheya ketün yün chüya.

Kemesho wie

Nino na aghako tsü neng ntsa sa. Ma axxhüsaa wietsü bvü keväülie, maccü pie adsü meshüzeghie. Ma ma myie wie keghüü, "aghako haa sie ntsawa gwie?" Anli haawahaa Naga yewie aghako kesie ntsa wali. Isalaa ciwie aghako kejon Naga yewie benli. Kemecchan ghako pahan na Dikhu ghako, haa leseng nuu Mokokchung nuu Longleng lakha pvüdhe waa ben. Tsasien, Dhansiri ghako na, no Dimapur wie kemu watsü. Ciwielaa Tizu ghako, leseng Zunheboto nuu Phek Elakha pvüdhe ben. Oh, Nuo ciela aghako kisü, Milak na Mokokchung pvüdhe ben. Zungki ghako na lesengnuo Noklak, Shamator nuu Kiphire pvüdhe ben.

Nino na ma nkechü pala kejon ma Didhe (State) wie keben tsü meshin pie ma mansa. Tsaliena, ma khi, "Imyie, ciwie apen kemecchan Wokha wie kepawielaa benlanuo, hi hiewie keben jü waa xhenan ya kemexhie? Ahnli, "khiche ma myie na". "Ciwie Tiyi yikha laa ben. Ikhang ciwie waaya mexhie, isalaa nsheni ghena kiu aghüccü-ü benli. Sayamexhie, haa nsheni kiu "pvüüzaa" "ghalaa" ghaccüla na. Haawahaa, Wokha wie ayikha kemesi kemechan ntsawali. Ayikha haawa cükie kejon pie khi tünli.

Tsaien ma khi, "Nino, No chüben maa, Naga yewie ayikha shoni kemesi ntsa wa?" Hi tsü chübenli, imyie. Tsüna, Saramati Yikha Kiphire wie keben wa tsüli. Tsüwa na ma kemesi anüün 3840. Hi G.K lesü wiena tsü chüyali. "ma ntsa! thuo kemesi ntsa keniwa tsa khaawanuo?" "Nino matsü kiu meshin chinuo khi", Japfü Yikha, ma myie na khi, "Nyien, No khize dha Isalaa kemesi ntsa keniwa tsa Mollen Yikha li, Ma kemesi na anüün 3066. Haawahaa Meluri – Phek shondhe wie muya mexhie. Hasien wie lithu Japfü Yikha, No chükeben Kohima wie kebenwa tsü. Pauna Yikha na mezhüwa. Haawahaa Peren shondhe wie. Nuo assakhünwali thathuo: isheni khi keben, Tiyi Yikha isheni tuwie kebenwa haa.

"Wow! ikhan ayikha kemesi Ji ntsawa Nagaye kebenhaa". Nino. Khi, Tsügweghi ma nyie Areni na gho ghanaansho tsa yalo cikechi zaya". Nino khi mathu anonghiethi nuo anün tsawa ketün wie. No nkesingcha dhali imyie Abemo, no nansü hi keqa pie Nagaye wie pala kejon chükeya thsü ghena"

Ajüü jjüge haathuhaa chüya:

1. Axxhüsaa - Aghako katen, Aghako xxhüsaa.
2. Kemeccchan - Makepa kesa, lekedei chüsheya kemexhie.
3. Gghazin - Ghuza ghutie kebenpen, kaxhangpen.
4. Yeshondhe - (District) Kekhangye keshondhe.
5. Anüün - Akwen keni kechaan. (Arms length)

SAKENAN

A. Ayikha thu haapie khiewa ben khye kejaantanlie che.

Ayikha	Shondhe
Mollen	Kohima
Saramati	Phek
Tiyi	Wokha
Pauna	Kiphire
Japfü	Peren

B. Sshüka tsü si nuo kaghacaanpen tsü zhüpaang che.

1. Nagaland wie aghako kesie ntsawa na _____.
2. _____ ghako na Zunheboto nuo Phek pvüdhe ben.
3. Dhansiri ghako na leseng nuo _____.
4. Mt. Saramati, Naga yewie ayikha kemesi ntsawa na anüün _____ dsüketannien miwie.
5. _____ tsüna kemesi ntsa keniwa Naga wie.

C. Kekeghüü thuhaa luonüing;

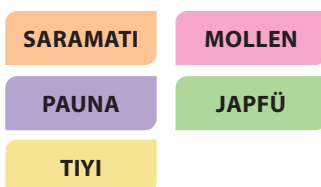
1. Aghako kisü no nu (vill) / züüwaapen (town)kedei keben nyang zhüche.
2. No nu (vill) kedei wie Ayikha (mountain)/ Ayikhadelaawa (hill)/ Adsonsa (peak) nyang kisü khiche.

D. No nu/züüwaapen kedekevüü wie keben ayikha nyang kisü zhü che.

E. Mary dhighie na mesho waa dha. Mathu mesho kewaa cükie chüyali kesa gheha zhücuo thu kempogholie kethien tsü kaghashun nüng che.

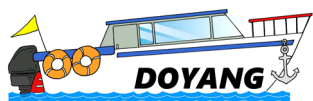
1. Apawa na ma kaghapvüüwa van wiena makhan pvüwaa che.
2. Mathu aphi pie axxhüsaa gateng wie shi.
3. Isalaa ciwie thola tsü meiwie ndonki.
4. Makhan kwo kenyenthsü nuo kekemelie thsümeni pie chiya.
5. Ghanye khan na mathu süükhu keten ya.
6. Ma tsütie sanuo ghanyethu pamechü che nuo mathu kizalla sshagha nuo ntsi nkwen yanuo tsajjü yalo.
7. Matsüte aghako wie keponlie ben.
8. Ajjawana aghanin metu sshagha nuo ketsa kejjü ketenkesha ya.
9. Npikbevü tuwie ajjawana kenaa adsü hyikho pie asüükhu wie chiyadhala npi khye keghüü che.

F. Naga yetsi wie Ayikha haathu haa Elakha khiewa benkhye (Δ) pie makemecchan sache.

G. Kiujülaa no ahun wiena aghako haathuhaa waathuo, no apen mang mang pvüdhe ben.

H. Akhan khan sa dong nuo mesho kewaa ghena ketenlo. No khiewa waa tün; mangwa sengwa tün nuo waa mang gule tünkhye zhüche. No keten kethien tsü pie no dikha ccüca che.

SSHÜKA - 4

Kesing (Thanksgiving)

Chüyathsü ketünthu:

1. Zzakechi wie ajüü kepapa zhükethien, majjüge nuo maxhethu tsü mexhiedsü sishe che
2. Zzakeci tsü chütie ya, tsü khi nuo tsü zhüche.
3. Zzakeci kenye wiena kekeghüüthu tsü luonüng che.
4. Ajüüxhe kechienlie jüüthu tsü chüya.
5. Ssansi kechitsü chüya nuo pie zhücuo wie sengya.

KESING

Ikwen ya khithsü
Kenoo salla
Mankesa xhangkeben
Yyi cükie haawa haa

Ikwen yalla zükeqhe
Ibvü pamyie yyi
kaxhang yün
Nunca pie xhang thsülo

Ikwen ya khithsü
Kesawüghü thutsü
Meheshalla khuchi kethien
Ghaliki yyiwa na.

Jungmayangla Longkumer

Ajüü haathu jüüge chüya.

1. Kesing - Nonkeghie jüü kekhishe.
2. Mankesa - Anyi kemetsaa pie chüsheya nketün.
3. Kejiten - Allie pie keni kecheen bhentenghuo kesa.
4. Apamyiejie - Ajen, tsiketoon, pamyie yün adechhü wiena ketsi kugho.
5. Khukechi - Nonghiethi pie nyu kecü.
6. Mehesha - Muhu ntsa pie kecü.

SAKENAN

A. Akhan/kenini nuo kisüsü na Zzakeci tsü siche.

B. Zzakeci noo wie ajo khukechi zanghuojüü tsü bhashi che.

Dsütsungca : "Ikwen ya khi

Nuo noo yienthi saya thsü"

C. Kechienliejüü thutsüna ajüü kepapa maxhe ssakhün wie makisü saketün.

Dsütsungca - Qqanca, Pica; Gghamu, Atsamu; Mushe, ghishe;
athinghi, ataghi, apighi;

Kechienliejüü haathu haa no kemeshin wiena zhüche;

Kaxhang

Kemehe

Akwen

D. Kekeghüü nuo keluonüng.

1. Zzacinyi, "Kesing" wie Zzacinyi na mangwa pie Anoo yienmvu?
2. Zzacinyi na Mangwa pie xhang bentsümvu"
3. "Ikwen yalla khithsü, kesawüghü thutsü" Zzacinyi na ajüü haa pie mangwali khiben?

SSHÜKA - 5

Sopfünuo cükie

Chüyathsü ketünthu:

1. Sshüka tsü xhiedsü si nuo chüya.
2. Ajüü kethüghüü chüsheya ben nuo no kitanlaa tsü khupie zhücuo wie sengya ben.
3. Gweghi keccünienlie nuo kegule kesa wie ajüü kekhiyeen chüya ben.
4. Kezhü nuo kekhi yün khuchi kethien tsü chüdekeda nuo nyieya ben.
5. Sopfünuo cükie chüya ben.
6. Ma cükie kenye wiena kekeghüüthu tsü luonünya ben.

Sopfünuo wali thuo Rüsoma nu nza kisü. Ma Mao pvüzaa kisü wie nnuwaa nuo ciwie xhangwaa sha. Shaniwaa cüülie wietsü ma tezin ghali, isanuo angaa kisü muya. Isalaa, ma wupa na nza kepa semexhiewaa sha. Aghajanoo kisü wie ma Sopfünuo khye manu wie whalo kesung.

Ademi meduya na-ashi nyienlilaa alen nchülaa na-ashi mesethi sa, isalaa ma wupa na ma leben padenaa ntsa sa kesa ghena Sopfünuo na ghajanoo wie manu bhawha-a.

Ma ngaa hupvüya thiennuo, alen wüghüüyali ahula kisü cankiya nuo ma lentsin che. Sopfünuo mawupa na anye kewüghüü tsü ghaan nuo kewüghüü tsa ayikha ponca sengnuo kebvü sien nmulaa sha.

Alenca wie ma ahula canki seng ketün tsü nyenn nuo ma tsüpen wie tsü khuolie nuo shüü sha. Ma ngaa kaghanie maja gamang tsü maghaki sengnuo keben tsa maja meneghü na ma njenthi sha. Mani keshüüpen wie tsü mani gamang na amankesa wie alon cien waasha. Sopfünuo ma akuwa cchan sengnuo kejünyi kewaa tsülaa akuwa kethüghüü shoon shugho isalaa akuwa kepa khan tsüü shoon ntuonüng tünnyei haawa tsüü amankesa sa shoon nccügghü sha. Sopfünuo mapaja nuo mawupa thuna ma tsütie alon cienwaa kesa tsü nchü. Kesie laa ma xhexhüü nkeza ghena, Sopfünuo paja na mawupa nuwie ma bhawaa. Sopfünuo nuo ma ngaa mani ajen teshe nuo bvükesa kesielaa sanuo mawupa na awubvü kethüghüüya kesa chükeya wie mapaja keqhethi ketün sasha.

Sopfünuo dhighie thuna ma ngaa mani bhakewaa wie, alon anyitsi tie kesa akeni muya. Apen haa likie thathuo mawupa na ma anye kecanki kewüghüü kemu ssakhünpen. Alon matsi tsa anyi keqhai nuo ghanye tie kesa. Mathu kenondi lithuo tsa Sopfünuo nuo ma ngaa mani sa-aben isa-a.

Sopfünuo dhighie na gho kikeza wie, Rüsoma nu maben na waa alon tsü zansen gholla anu yielaa chili kesa cinya. Mathu alon tsü zan kechi wie ccaghamu shudi ntsa sa. Mathu pala chükeya lithuo alon kediwa kitan kezan wie kiulaa kuluphieghie meya. Tsüghena mathu alon keni qhuo bhenghuonuo kezan wie aghüccükhaan nsalla zan sengho anu cuoya nuo nansü kecuolaa alon tsa Rüsoma nu wietsü ben.

Ajüü jügethu.

1. Medukeya – Zoolie kemedulie keya.
2. Kepvüüghapen – Anyi kisü ma pvüghaa keyapen.
3. Kaghanie – Ghanye nito kebenthu.
4. Amankesa – Chüshe nkeyacha.
5. Shoonshu – Aghaan kethüghüü shüghüü keben.
6. Cenn – Ayeen keca.

SAKENAN

A. Kekeghüüthu tsü luonüing che.

1. Sopfünuo tsa thowa?
2. Khiena Sopfünuo ma manu wie whanüing li kesa cin ya?
3. Sopfünuo nuu ma ngaa mani manu wie whanüing ketün wie khaatie sa?
4. Sopfünuo pajja na ma ngaa mani bhakewaa wie mangwa chüsheya?
5. Rüsoma nu thu na khaatie nuu alon keni tsü sengholla Rüsoma nu wie chiya?

B. Ajüü kethüghüü no chükeya tsü pie kaghacaan pen tsü zhü pang che.

Meduya	kepvüüghapen	kaghanie	sshüü	meshin	cenn
--------	--------------	----------	-------	--------	------

1. Vibu ma alli kewaalen wie ademi _____.
2. Hi _____ na Kohima nu.
3. Avi na _____ se ben, tsüghena ma kesiela ithu gweghi meyala dha.
4. Kaxha keni na _____ waa dha.
5. Adhighie thuna _____ alon keni tsüna Sopfünuo nuu ma ngaali sa.
6. Ayienoo tsa aghajjawie _____ ghaankemese sa.

C. No Dikha wie pala cükie kekhi tsanthang keten ya. Kessansiwa yalla lesükezhüthu cüügeshüü pie akhan khan sathsü. Akhan kaghapenlaa khaalasha cükie khi nyienlilaa gule pie ccüca thsü.

D. No kessansiwa ajüü pahan danghana sichi ben. Ajüü no zakeya tsü qhevüü pie makemecchan sache.

Rüsoma	patenaa	mecaan
Kepvüüghapen	deshüdeghü	Yikhazza
Ameneghü	maghaki	shoonsu
Akuwa	mewaa	alon

E. Kezhüghayin (format) khuchi kethien haa nyie nuu khaalaasha cükie khichü yana. No Sopfünuo cükie wie chükeya tsü bfüsha wiena keluonüng pie ali (column) B, noowie tsüche. Cükie kepa wiena lilaa pie sanan laaxhie.

A	B
<u>(Anyi pahan), thowa cükie wie ghangpvüüwa?</u>	
<u>(Samvü), ghangpvüüwa tsa mowa samvü?</u>	
<u>(Isalilaa), sakeyishü watsa mowa?</u>	
<u>(Isanuo), khaatienuo sakeyishü watsü südheya?</u>	
<u>(isanuo), assakhün wie khaatie ceen?</u>	

SSHÜKA - 6

Nagaland wie Allikecaa

Chüyathsü ketünthu:

1. Sshüka tsü xhiedsü si nuo chüya ben.
2. Ajüü kethüghüü chüsheya ben nuo no kitanlaa tsüpie zhücuo wie sengya ben.
3. Kezhü nuo kekhi yün cü kethien tsü chüdekeda nuo nyieya ben.
4. Sshüka kenye wiena xxhanxhaa shu keccünienlie.
5. No kitan laa zhücuo kekaketsü pahan zhüya ben.
6. Nagaland wie amacü yaanketün thu tsü chüya ben.
7. Akhuolli nuo Amolli tsü khaatie caatün khye chüya ben.
8. Ithu kaxhang wie allikecaa thu gule kechitsü anonghiethi saya ben.

Nagaland nuwie kegule aghuotiewa na allikecaa haa. Anün tsa ketsakejjü jaa aghuotiewa kesa ghenaa allikecaa ye meza wie ashüü achindaghü tsa asocaa tün. Aso haa makecaa yün kepapa kesa akeni sengnuo caa tün. Tsüli thuo akhuolli kecaa nuo amolli.

Akhuolli kecaa

Haa kecaayün wie haa ketizhü li ahon lilaa cchüpie makhuo khuo sanuo amacü thu tsü pie yaan tün. Makhuo kejon kaghasiennyiella chhü tün nuo tsa maghacaca kesa mu tün. Nagaland wie no akhuolli tsa ahon wie kesa aghonsa mu-u ben. Tsaliena adsü ghazeka lee sengho chiya tün. Akedei wie akoza wieli aghako wielilaa adsülen he

sengho Akhuolli khuo mabenlaa tanthsü tün. Anieshaa ya makhuo kaghapünlaa maküü zhüpie adsü nshuthsülla adsü mcentün thsü tün. Adsülen wiena akhuolli kisü-üna lesengnuo akhuolli kepawa waa, makevüüthu akhuolli tsüte wielaa lewaa kecuolie tün nuo nsenglaa kemexhie wie hepie keshupen nyienlilaa akoza wie lewaa thsü tün.

Aso shüüghüukeben chu tsa adsü yalla tanthsü tün. Alli npi kewwi tuwie akhuolli khuo wie adsü tsü bhepie waathsü thaa sanuo künthsü tün nuo alli kewwi ghen ketenshu tün. Asokepvüsha – Akhosha wie tsü akhuolli wwi tün nuo akhuolli kecaa wie aso kitan pie chi tün. Angami nuo Chakhesang miezza na akhuolli caa tün.

Amolli kecaa

Amolli kecaa haa manyang kepapa wiena haatie ci tün, 'Bhaca nuo mecaa' nyien lilaa 'apen kemilienuo kecaa'. Haa kecaa yün walithuo, alli kecaa ye wie acchantong nuo aghaan ma kedekevüü keben thutsü bhaca nuo acchan-agmaan thutsü shüüyathou ncaan tün. Acchantong khan tsü shüchi nuo pie aghaca tipie adsan kugho tsüwie aye npie bvüthsüli khwee tün. Aye chhüpie kexhecha-anuo Shentüghüüsha - Cüüchiensha wie tsü amacü chi tün. Haa wiehaa amacü aghuotiewa na aso isalaa palacüghe kepalaa kejon pie sagho yaan tün. Aso, ape, shenthapvü, atossha, akatie, achentha, amaji, axhaajien nuo axhamie thu pie amolli wie yaan tün. Alli haa kecaa yün walithuo, alli kisü tsa amapi keni-kecheen tsü caa nuo palaa deshe thiennuo apen kepaa aye kemexhei bhawaa tün. Tsütiennoo waa kethüghüü bhaca nuo mecaa isanüng tün.

Ajüü jjüge haathuhaa chüya:

1. Aghuotiewa - Kegule kisü anyi maben saketün.
2. Akhuolli - Alli makhuo sanuo adsü pie tan nuo allicaa ketün.
3. Amolli - Aghijaa phacha pie allicaa ketün.
4. Aghaca - Acchan li alonlilaa piella ayedie pie nganthsü ketün.
5. Maküü - Anyieshaa piella akhuolli khuo magaten kuvüü.
6. Bhaca - Aghijaa kexhi.

SAKENAN

A. Zhücuo tsü si nuo khupie patiepen tsü zhüche.

1. Aso tsa makhuo khuo sanuo adsü tan kethien wie tsü yaan tün.
2. Axhamie nuo achenha tsa aso gweghi yaan tün.
3. Adsülen tsü maghaki nuo allicaa tün.
4. Alli npi kechhü nuo npi kechi tuwie alli mecaanthüghüü tün.
5. Alli tsü amapi keni kecheen kecaa sienwie alli tsü deshe tün.
6. Alli haa kecaa yün wie aso kitan chi tün.
7. Alli haa kecaa yün wie palacüghe kepapa saghuo pie yaan tün.
8. Anieshaa pie maküü sapie vüü nuo adsü ya tan thsü tün.

Akhuolli	Amolli

B. Apfü gweghi donki. Mieshoo kisü amolli kecaa ghisa nuo mieshoo kisü akhuolli kecaa ghisa. Nuo Ili kecaayün khupie keccünienlie. Keccünienlie keceen sienwie, no kitan donki nuo no pfü mang mang no kiza khye meshinnüing che. Tsüthu tsü ccakhu wie zhüche.

Apfü nyang : _____

C. Kekeghüü thuhaa luonüing:

1. No kaxhangpen wie alli kecaa chu khaatie sengtün?
2. No kaxhangpen wie palacüghe (crops) aghuontiewa khaatie kesa sengtün?
3. No qhai shaghathuo alli kecaa pie no kegule aghuotiewa samvü bengwie? Anhli nyienlilaa mang ghena khye luonüing che.
4. Akhuolli kecaa wie guleketün keni zhüche.
5. Amolli kecaa wie gukeketün keni zhüche.

D . No nuwie / Züüwaapenwie khaatie alli caatünkhye toonche.

E . Naga miezza thu jaawie alli kecaa matssü (season) kepapa wie akhan kepapa sanuo gule ketün khwi chüya. Kentumelie nuo no pvüshang thu nuo kessansi thu tuwie sa.

SSHÜKA - 7

Ithu Kedekevüü Aghaansa Thu

Chüyathsü ketünthu:

1. No jüü wiena kegeceen sa nuo aghaansa nyang chüya ben.
2. Sshüka tsü xhiedsü si nuo chüya ben.
3. Ajüü kethüghüü chüsheya ben nuo no kitanlaa tsü khupie zhücuo wie sengya ben.
4. Kezhü nuo kekhi yün cüükethien tsü chüdekeda nuo nyieya ben.
5. Ajüü kekhi nuo kezhü ma kisü isalaa majjüge makepa kesa no jüüwie chüya ben.
6. Sshüka kenye wie no kitanlaa zhücuo pahan zhüya ben.
7. Sshüka kenye wiena keccünienlie tsü xxhanxhaa shu nuo benya ben.
8. Kegecensa nuo aghaansa no yiko kieshüüthanglaa mu ketünthu tsü chüya ben.
9. Asa nuo awathu tsü nuncca mvuthi kesa chüsheya ben.

Bao ma alli wie xhang tün. Aghanin kaghapün, awüghüü kekhoos tsa ma pamechü chi tün. Ma tssekesapen do thuo Nyamo ma seya tün. Ccaha kejjüsien wie, ma waa ma kegecensa thu xhenan chitün. Ma kegecen Ffü Sunny kieshüüthanglaa ma siennyie tün. Mapa na amatsie pie amisü, agghülie nuo anenethu ghajaa keben tsü mu.

Avü ma kaghama wie hi mu kechiwie oink! oink! li maghaa tün. Dupha dhighie thu na adsüqhaan wie adsü pogho waa dha. Bao na asanko wie avüüghüü kujüghü. Avüüghüü na ma ghaanie agwentsa yaan kethien tsü khweshei dha.

Nangsü ma aghijaa waa amecü pie masie cü waa tün. Asha matssü haatie kesa-a kitan ma siethu tsü mu tün. Ajen wie kegecensa tie nsala asie thu na aghijaa wie ben nuo aghaan tsü maxha kesawa maneng tün. Tsü ghena asiethu haa aghijaa kegecen ghaansa li ci tün.

Ameshüü nuo adaqhi, amezhü thutsa kieshüüthang mujoo ketünjie. Asakediwa nuo ademi thu tsa ayienong gghanshaa xhang tün. Khaathasha alli wie shentapvü tsaquo waa khye, Bao dhighie thu na aduwün hie tün. Aduwünthu na shentapvü tsü tsamvu ntsa tün nuo alli kecaa thu na keshüthang wielaa aduwün gho mathu lli tsü shentapvü tsa kebela mujoo tün. Aghanin atsan npikethang atene mieshüülaa nuo awhiewhie thu na aghijaa wie khoo keben zajoo tün.

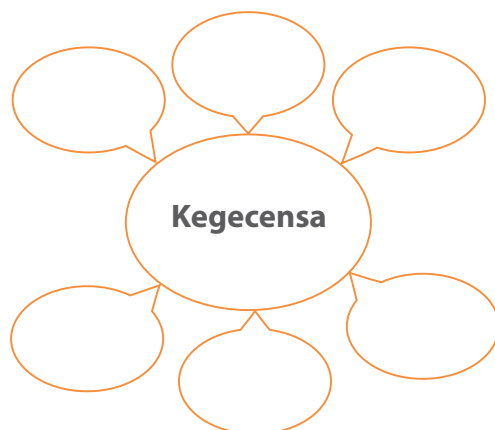
Asakejüghü nuo asawa kedia tsa Bao pamie thu kaxhang yün, isalaa khielietsüü anu keqhaithu na tsü khün dha. Tsüwa lithuo mathu kedekevüü keben asa nuo awa thu nuncca li kesa ghena. Mathu na Anyiza sakechi Asawa haa pie mathu thsangaa nuo thsangaa ngaa thu wie ketsiwaa thsüli kesa ghena.

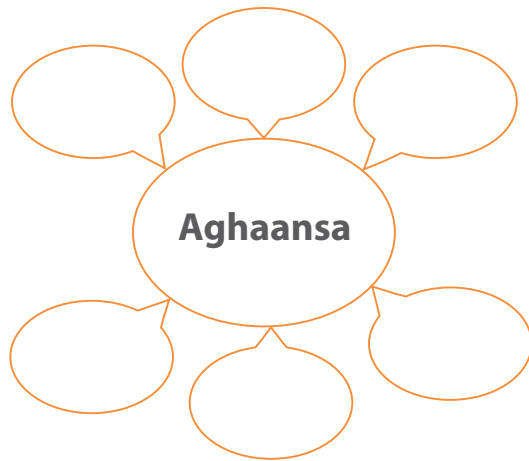
Ajüü jjüge haathuhaa chüya:

1. Anyephon	- Anye kesapen, atsse kesapen.
2. Khweshi	- Mkuoshe, kenanshe.
3. Amecü	- Ketsakejjü keshien kisü.
4. Whiewhie, mieshüülaa, Atene	- Aghaansa affü tie tie kesa.
5. Mujoo	- Kieshüüthang mu-u ketünjie.

SAKENAN

A. Ajüü mazie sakethien haa manyang patie wa pie zhü pang che:

B. No kessansi zhücuo tsü sishechi thuo kenaa nuo atsintsa la nyien khye tsü zhü che.

1. Avüüghüü ghapon aghanin khoo tün _____
2. Avü na oink! oink! isa Bao seya tün _____
3. Amecü pie anene ghajaa tün _____
4. Asiethu na aghijaa xhang tün _____
5. Asakediwa thuna ayienong gghanshaa muya tün _____
6. Asa kejüghü nuo pala kedia na Bao kenengwa _____

C. Sshüka wie na zhücho khuchi kethien thu jüüjjüge zhüche.

1. Aye wie atsse bha tün _____
2. Avü maxhexhüü kesa _____
3. Pala pahan matssütssü khupie asie cüketün _____
4. Waa nuo anyi pahan nyienlilaa pala pahan ghaan chili _____
5. Ayha pie nkü nuo ncimeshü kesa _____
6. Pala pahan pathili kebha _____
7. Adsü mei tankili kesa ghen a kegule _____
8. Aso kenyüün xhanthe nuo kesaghuo _____

D. Zhücuo haathu haa zhüceencuo che:

1. Koti Bao na _____ mukeya wie
2. _____ tsüna aghanin kaghapün Bao pamechü chi tün.
3. Ma aghijaa wie asie _____ waa tün.
4. Allikecaa thuna _____ shentapvü ketsatsü mujoo tün.
5. Atsekesapen wie do thuo _____ na Bao seya tün.

E. Kekeghüü thuhaa luonüng.

1. Khiena Asie (mithun) haapie semi domesticated ghaansa li khitün?
2. Khiena Bao dhighie thuna aduwün (bear) maghaan thuo yishünuo?
3. Bao ssanko wie asaaxhang thu nyang zhüche.
4. Khiena asa kejüghü tsa khün nsathuo yishükhye, ajjüge kecheen khuche.

SSHÜKA - 8

Agghümoo kepachü

Chüya thsü ketünthu:

1. Atsi ketoon sshüka haa ghaanki nuo khi ben.
2. Akhan sa, kenini sa, Dikha sa nuo ajüütsin kenye wiena keccücanlie saben.
3. Ghaanshe kepapa nuo mathu chükeben agghümoo kepa nyang khiya ben.
4. Pala nuo mapenthu kitemethaa chüben.
5. Mathu Agghümoo kepa seng ketünthu cükie khi ben.
6. Atsi ketoon sshüka kenye wiena maghabvü sanuo melute zhüyaben.
7. Zhü nuo apaanjüü wie salo khi kethien thu nyieya ben.
8. Ajüüxhe kethüghüü chüya nuo tsüthu pie zhücuo saya ben.
9. Agghümoo mamün leketei, nkeyakhi nuo me-eketüntsang mamün keben chüya ben.

Kessansi thu ghenazhükechi:

1. Lesükezhü thuwie khizeghie (explanation) nsalla toontsi pie ccüca, nuo mathu mowa mullakhie tsü ghaanshe/khizeghie thsü, atsanqi nuo khaatie tsü sengtün khye. pala nuo matsi thutsü khizeghie thsü.
2. Lesükezhü thuya akween kepa tsanqi thu cükie khi / zhü thsü nyienlilaa tsü kecüü yeen nuo ciwie mowa pie chüya thsümvü nuo toonchi thienkhye. eg. mathu agghümoo tsanqi mowa chü benkhye tsü cükie khithsü- Agghümoo münkele, lekedei muya ketün nuo beghewha ketün thutie.
3. Kegule pie nenja li akhan lilaa cünüo sathsü. Mathu sakenan thutsü npi kesanan chu atie satünli kesa pie mathu nkizalaa. eg, Lesükezhü thu luonüng kechi tsüte ghaannan (kepaze thu kitan nyienlilaa). Mathu kemeshin tsü khizeghie pie kiza, tsa mathu sapie khaatie satün khye chüshe yathsüa ben. Mathu npi kekiza tuwie mathu nongkeghie sathsüli kesaliena mathu kemeshinshin (blind guessing) khinanthüsü.
4. Dikha yakeben cholie ajjüge kemecchan keseya nuo khitmethaa pie mathu kiza, anen kepapa khaajo wie saya mexhie khye.

Dikha tsü geshüükhe pie akhan kezzazza sa. Anyi keqhai nyienlilaa apaja adhügghü (bamboo shoot) kesienchü (fermentation) thu sechi (invite). Lesükezhü thuya adhügghü kesienyeen tsü chüyathsü nuo akhan salla mathu kitanlilaa sananthüsü.

SAKENAN

A. Toontsi ghaanki nuo luonüng che:

1. Lesükezhü thuna aseenesajen xhenan tün. Mowa seenkesa jen?
2. Aseenesajen noo pala tsüdelaa agghümoo piella sathien nuo Naga adientie na sengketünjie. No pala tsüthu/atsanqi chükeben nyang zhüya mexhie maa?
3. Ghaanshe kepapa nuo no miezza thu atsanqi seng ketün thu nyang khiche.
4. Kiujülaa Aseen kesajen noo wie no laa lesükezhü kisü salithuo mangwa shü ben? Khiena?

B. Akhan sanuo donki. Axhashu wiena toontsi thu jaawie atsanqi kisü keseya nuo ma nyang ndüünlla khitemethaa pie npvüshangwa wie kiza.

Npvüshang wa yalla zhücuo khishe thüghüüwa seng nuo atsaqi tsü khinan thsü.

Hana.....?

Dsütsungca: Hana afü gwie?

Akhan jaawie anyi tsütelaa papa tssü seng nuo mathu kekese tsanqi kisü khitemethaa nuo sichinyi thu tsü khinan thsü.

C. Atsi ketoon ghaanchi nuo ithu tsüthu piella mang satümkhye zhüche.

1.

2.

3.

4.

5.

D. Ithu Naga nyi alen kejon wielaa agghümoo seng tün. No jentsi nuo ma kevüü tsütelaa meshin che. Meshin che alen tsütewie ithu khiewa na agghümoo seng tünlla khye (Sshüka wie ccüca kethien nyienlla kepawa). Ssanwa kaghacaan khuchi kethien wie tsüthu nyang zhüghuoche.

E. Agghümoo haa acchan miwie leki. Haana kaghaye ntsa shighüü tün nuo nkeyakhi ben. Haana akekhwün pie ithu cüden nuo amexhü samethaa tün. Haana me-e tün. Haana me-e seng nuo aye cienbvü ketünjie. Kepawa lithuo llaha na mamün dhu nuo me-e seng nuo aye cienbvü ya nketünjie. Haana ithu kedekevüü kenyakagha sapie nmethaalla thsü ketünjie. Meshinche alen khiewie na llaha koti salla agghümoo pie kecüüwa sengnuo no atsanthang xhangya benkhye.

Llaha	Agghümoo
1. Llaha mietsie	1. Akuwa mietsie
2.	2.
3.	3.

F. Atsanqi haali haalilaa agghümoo pie kecüü toon che. Kiujülaa keqhai thu kekeqa muya benlithuo no mathu senuo sanan ya mexhie.

SSHÜKA - 9

Anonkeghie Jen

Chüyathsü ketünthu:

1. Zzakeci kesi yün kemcügghü, Kemtoon, kemesi, kemeli wiena sichüya ben.
2. Zzakeci haa khaatie kesa khye chüyanuo macükie khi nuo zhüya ben.
3. Ajüü ssakhün wie maxhe makesüsü kesathu bhashiya ben.
4. Kemexhie mang mang thuna anonkeghiejen sathsü tün khye chüya ben.
5. Ajüü kethüghüü thu chüya ben.

NONKEGHIE KAXHANGPEN

Khiewa kaghali benkhye
Khiewa nyuwaküü benkhye
Khiewa ajüü kekenaa benkhye
Tsa inonkeghie jen

Khiewa ajüüja kemece benkhye
Khiewa geshüü seng tünkhye
Khiewa gaghaanki benkhye
Tsa inonkeghie jen

Khiewa gweghi kegule satünkhye
Khiewa gweghi tsajjü tünkhye
Khiewa gweghi keponlie nuo
kekhe satünkhye
Tsa inonkeghie jen

Ketsakejjü kemexhie tsa kediwa
nyien
Kejinkezepen kemexhie tsa
kediwa nyien
Khiewa anonkeghie kitan
bentünkhye
Tsa ijen.

Ajüü jjüge haathu haa chüya.

1. Ajüükekenaa - Ajüü keya.
2. Nyuwaküü - Tu kejüghilie.
3. Gaghaanki - Kemeshin keben.
4. Kejinkezepen - Jin nuo mnanya ketün pen.
5. Anonkeghie - Aleben ghükeccü nkemi.
6. Geshüüseng - Apvükemenyün nkemi.

SAKENAN

A. Zzakeci haa akhan, mieshoo kenini nyienlilaa mieshoo kisüsü salla si.

B. Zhücuo haawie haa axhexhüü makisü kesa pie gaghacaan pen wie zhüche.

1. No njüü mexhie midsü _____ (ajjü/ajüü)
2. Ma ajüü kejon khi tün _____ (ajüüja/jajinyi)
3. Khiewie kenunbaalie tün _____ (inonkeghie/keqai)
4. Maya cenn ajen ben thsülo (jen/jin)

C. Anonkeghie kaxhangpen sathsü ketün makemexhie pahan zhü che.

SSHÜKA - 10

Azüüghüü

Chüyathsü ketünthu:

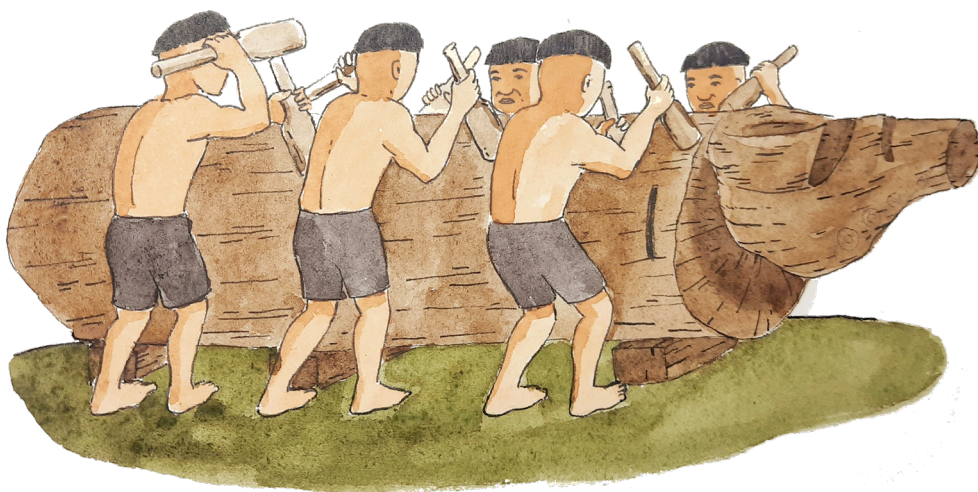
1. Azüüghüü haa mangwa khye chüya.
2. Azüüghüü tsa mang ghena khye ajjüge kepapa kesa chüya ben.
3. Azüüghüü haa na apamyie tsüwie ghanye pala kechüpen kemeccan ntsa kisü.
4. Ajüü kethüghüü thutsü chüya nuo pie no kitanlaa zhücuo wie seng ya.
5. Sshüka tsü si nuo chüshe ya.
6. Sshüka haapie khi nuo kekeghüü thutsü luonüng che.

Azüüghüü haana khienie tssüwie kaxhang npï sakuwaa thu kejinkezzen pen kemeccan kisü hi Naga kaxhangyün wie. Azüüghüü tsa anume kesa kisü nuo kieshüüthang wielaa aghie khangkeya wie mele keyathu nuo acchan khupie pala kessü (Aghun) jaawie kemexhie ntsawathu tsü khupie matsi sa tün. Azüüghüü tsa amiezza kaxhangyün pie kepvüünyithu kessansi kekhaapen sa.

Azüüghüü wiena kegule nsathuo keyishü kejon saceen tün. Pvüzaa thüghüü na waalla awubvü keyaquo tssü kecuo ciwie ben tün. Anuwie aghie tsanqi, asakejüghü tsanqi, ahnu, appie thuo adsunhithu tsüpie azüüghüü wie thien tün. Apamyie khwi, apamie cükie nuu apamyie kegule yün tsütelaa azüüghüü wiena pie ssansi cü tün. Aghie kesa, gweghi kemexhie saketün tsütelaa azüüghüü wiena süthe tün. Nzathu na azüüghüü wietsü do ccüna.

Amiezza pahan wietsüü azüüghüü nza ghena laa ben. Keqhaithu na kegule yeen, kaxhang yeen nuu khienie sakugho yeen thutsü pie ghaketün shicü pvüghathu wie apamyie khwi nuu Ahghali kesa wiena pie delichicü tün. Khaalaasha cükie acchan küssü yeen, amoo kepa yeen, anyang kekecilie yeen haa tsütelaa azüüghüü wie kebenjüwie chüya tün. Ghalathu na aghanang ajenwie gule nuu ghajawie cülla allashü wie ben tün. Allashü haa ghalaa npi nnukuwaathu kejinpen.

Azüüghüü kemeccan kisü lithuo amiezza pahan wie adsunghun (Log drum) piella ciwie thien tün. Adsunghun haa acchan kedi ssü piella abanpaan kesa. Nuu Adsunghun miwie asielie, anyilie toontsi pie ssüki tün. Adsunghun haa npvüza thuna mawii wie nganya nuu atajin (acchankumughu) pie kexhe tün. Alenkesie wiena haa xhe zaya tün. Keccünienlie ketün, aghie khangkeya, duqhu denna, deshüü düghüü kughowie adsunghun haa kexhe tün. Isalaa, kaxhang kethüghüü kugho wie Azüüghüü ma kemexhie kemeccan pie kecüquo ncülaa kesa haa nkemexhie kisü sa dha.

Ajüü jjüge.

1. Amekesa	- Pala kemexhie ghena kapvü wiekesaa.
2. Llashüpen	- Anyikejon kejinpen.
3. Pamyie jie	- Abvüpamyie wiena ketsi kugho.
4. Adsunghun	- Acchan banpaan kedi.
5. Atajen	- Acchan kumogho.

SAKENAN

A. Kekeghüü luonüng.

1. Azüüghüü tsa mang wa?
2. Naga kaxhang yeen nuo kegule yeen mang mang na azüüghüü wiena ssansi cü tün?
3. Mang ghena adsunghun tsüpie azüüghüüwie thien tün?
4. Khaathu Naga pvüünyiwa na azüüghüü wie ben tün?

B. Ajüü kethüghüü chükeya tsüpie kaghacaan pen wie che.

Amekesa	llashüpen	pamie yün tsanqi	adsunghun	atajin
---------	-----------	------------------	-----------	--------

1. Nza_____ na awe kushütugho ben tün.
2. Adsunghun na_____ pie kexhe tün.
3. Ithujen kesa pen tsüna_____ jie.
4. Babu na metha pie_____ noo kuthie tün.
5. Kekeniyen kemexhie aye kemesi wie keben tsüna anu _____.

C. Nzüüghüü tsü toon nuo matsi sa che.

D. Azüüghüü yün tsü zhü che. Shietaghanin azüüghüü yeen tsü nyiethuo Naga pvüzaa ghalaa ghena kemexhie ben la nmi?

E. Ajüü haathuhaa seng nuo zhücuo cüüche.

Aghun (a big wood in which head of men, tiger and mithun head are chasel on), Azüüghüü (morung), Akhunghun (logdrum) nuo Acchanghu (club)

F. No dikha wie akhan piekiya (form group). Anyi keqhai thu ccünien nuo khienie tssüwie Azüüghüü makemecchan tsüchüya. Azüüghüü benlithuo waa tsü xhenan. No akhan jaawie aliewa keseya nuo maya nkhan mowa mu / chüyakhye pie no dikha thuwie kizathsü.

SSHUKA - 10

Apvüshang kecheen cükie

Chüyathsü ketün:

1. Sshüka tsü chüya nuu zoozoo siya
2. Khaalaasha cükie thu tsü nengthisa nuu ciwie kemexhie eben thutsü yaya.
3. Ajüü kethüghüü thutsü chüya nuu pie no kitanlaa zhücuo wie sengya.
4. Khaalaasha cükie thutsü bhaghuo nuu pie ghanye thu wie yaanchiccü.
5. Khaalaasha cükie haa si nuu chüya nuu pie nyu kizza.

Atssü kisüwie apvüshang mieshuo kecheen na xhang; Ademi, vighiwa (cunning); Amisü, kejienna (foolish) nuu Ahuopvü kemeghewa (wise). Ademi na nkhishella Amisü yeen tsü ghaanpie ma mese. Amisü na ma ghacü (horns) tsoomezie (pointed), aghaan kamahxha (grazing) xhena kenaa pie mese, macükhako (footmark) na ayenoo nechikhi. Ademi na kothielaa waa alieshüü nkü, isanan, alieshüü na ma hhani (gum) hethiccü, tsasien wielaa, Ademi na maghichen püngki nuu aye cü, isalaa, macükhako na melitei (shallow).

Ghanang kisü Ademi na waa Amisü seya nuu xhewaa nuu Amisü wie keghüü, "Ipvüshang wa, nghacü na tsoomezie, n yha na zü nuu teghe, ncümezen na züpie ayenoo nechikhi, thowana no maataan ya maa." Ciwie, Amisü kejienna na khi, "O Ipvüshang wa, tsütie nyienli ighacü na pie itsi kesa kitan, haapie tholaa patenaa ya nbenli. Hi I hhakhüng taanwa I yha nmi. Tsaliena Hi aghaan naayie kitan mahxhadhe tsatünli. Icümezen na chwien-chwien nuu aqhi kemetong nuu aqhi kemcecügghü wie waaya mtünli." Ademi vighiwa na mapvüshang wa Amisü mese kughotsü nmila nuu wann mapvüshang watsü ghangsha.

Tsüsien wie, Ademi na mapvüshang wa Ahuopvüü yeencükie chüyamvü. Tsaliena ma mapvüshang wa Ahuopvüü senuo akhuokecü (long jump) ghakoza püngkkhaka kejjütelie linuo ma nye (challenge). Ademi na mapvüshang wa Ahuopvüü ya atuwa püngthsü mvü, isalaa Ahuopvüü, kemeghewa na madünghang (forcefully) Ademi na atuwa püng benlikhoo waa kesaliena Ademi na majüü hhaghi n yala. Ademi na püng li maghichen sa mamezen pie ayenoo tsüüchi nuo ketenya. Tsümei, Ahuopvüü na shie waa Ademi ghaanuo mmüüngya.

Ademi na maghichen ntsa sa ghakoza tsü püng kkhakaya nuo ghaankevüülie keche wie, mapvüshang wa Ahuopvüü na mami ntsa wie ma songna mapaan paanghaantie pvüki pvüki kebenla tsü mupie ma mahn sa ntsa sa-a. Tsümeilaa, Ademi na ma ssen Ahuopvüü paan wie kaki kebenla tsü mupie ma keqhethi ketün ntsa sanuo ma pvüshang wa wie keghüüche, lpvüshang wa no khaatienuo lmewie püngchi ya nuo khaatie kesa na l ssen npaan wie kaki benuo. Ciwie, Ahuopvüü, kemeghewa na ma luonüng, "lpvüshang walaa, ghakoza kezza kiu haa kepüng keghina khitün gwi. Hi sanachuo, nme khaapieghie nuo npi zannüng keyajü, hi no ghang cü benli." Ademi na ma mesethipie kesaliena püngbvü nuo waa ayikha kaghapi wie ben nuo mapvüshang wa wie keghüü, "lpvüshang wa, no apen khaatie kesa wie bentün nuo?" Ahuopvüü na mawie kizza, hi palako wie nuo aghaca ccakhu wie bentünli." Ademi na tsü zakeya wie malie kethien chinuo bvü nuo tsü ntenna Ademi na mapvüshang wa Ahuopvüü medunüngli kesa ma kempvüzza nmila nuo macükielaa nkeghüününg la-a sha. Keqhai kemetsaa jüü, "kemetsaa watsa kezü mewie khangki." Nuo "Hi nkekhang tsütepie nyu kiza ntün." kesa thutsa khaalaasha cükie haawiena khushikeya.

Ajüü kethüghüü thutsü chüya:

1. Vighi (cunning)
2. Meghe (wise)
3. Kejien (foolish)
4. Accümezen (hoof)
5. Ahhakhüng (jaw)
6. Ahhani (gum)

SAKENAN

A. Kekeghüü thuhaa luonüng che:

1. Apvüshang kecheen thutsa thotho khye mathu nyang zhüche.
2. Khiena Ademi na Amisü mese?
3. Sshüka haawiena no mowa chüya?
4. Khaatienuo Ahuopvüü na ghakoza tsü püng kkhakaya?
5. Mowa nyu ma mese ketün Amisü tsüya shüüthsü nuo?

B. Zhücuo thuhaa si nuo anhla nyienkye qheki (✓) nyienlilaa qhethiche (x)

1. Amisü watsa apvüshang keni miwie züki nuo mtsaaki.
2. Ademi na Amisü senuo pvüshang sakeya ghena ma nonghi.
3. Ahuopvü watsa apvüshang kecheen cükie wie pvüzaawa (hero).
4. Kezü tsüpie kekhang li khitün.

C. Akhan sa keccünienlie: dikha tsü geshüükhe pie akhan sa, nuo mathuya apvüshang kecheen cükie tsü kaghakhithsü. Kiujülaa, Amisü na anhli, hi kitanlaa hi nonditün nuo kemese tsa mowa khye mchüli khilithuo, Apvüshang kecheen cükie tsa khaatie sawha kesa nuo khaatie ma ssakhün sa kesa?

D. Lesükezhü mieshuo kecheen keseya nuo mathu ya cükie tsü ghi sathsü.

- E. Atsiketoon (picture) tsü ghaan nuo zhücuo cüüche (make the sentence).**
- F. No kessansiwa na ajüü pahan mesikkhali sichiben, lesükezhü**

**STATE COUNCIL OF EDUCATIONAL
RESEARCH & TRAINING (SCERT)**

**STATE CENTRE OF
NAGALAND LANGUAGES (SCNL), DSE**

Iodine deficiency disorder is the single most common cause of preventable mental retardation and brain damage.

"Consume only Iodized Salt"